

КОМУНІКАТИВНА СИТУАЦІЯ *ВИБАЧЕННЯ*

У статті проаналізовано прагматичну структуру та виокремлено компоненти комунікативної ситуації вибачення в сучасній німецькій мові. Окреслено параметри, які є умовою існування комунікативної ситуації вибачення.

Ключові слова: комунікативна ситуація вибачення, інтеракція, адресант, адресат, комунікативні обставини.

Спілкування – це сукупність процесів взаємозв'язку і взаємодії особистостей, у яких відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, уміннями, навичками та результатами діяльності. Спілкування мовленнєве – це процес установлення і підтримання цілеспрямованого, прямого або опосередкованого контакту між людьми за допомогою мови [1: 233-234].

Мета пропонованого дослідження полягає в аналізі комунікативної ситуації вибачення у сучасній німецькій мові, встановленні її структури та складових.

Корпусом дослідження слугували 350 фрагменти художніх творів німецької літератури 20-21 століть загальним обсягом 5840 сторінок.

Комунікативна ситуація структурується такими компонентами, як адресант і адресат, відношення між ними та зумовлена цими відношеннями тональність спілкування (офіційна / нейтральна / дружня), мета, мовні й парамовні засоби, включно стиль, писемний або усний спосіб спілкування [2: 61].

Ахманова О.С. трактує комунікативну ситуацію як контекст мовлення, тобто ті умови (обставини, мету і т.д.), в яких здійснюється висловлення [3: 41].

Формановська Н.І. розмежовує загальну соціальну ситуацію, в якій відбувається будь-яке спілкування, від дієвої її частини, яка призводить до перебігу мовлення, тобто комунікативної ситуації. На думку автора, комунікативна ситуація визначає основні обставини, учасників інтеракції, їх стимули тощо [4: 40].

Разом із Формановською, комунікативну ситуацію розуміємо як складний комплекс зовнішніх обставин спілкування і внутрішніх станів учасників комунікації, які представлено у мовленнєвому відтворенні – висловленні, яке з однієї сторони, породжує мовлення, а з іншої – відображається в мовленні у своїх компонентах [4: 42]. Це визначення, на наш погляд, цілковито відображає сутність поняття комунікативної ситуації, оскільки воно охоплює і особистісні характеристики комунікаторів, і обставини ситуації спілкування, а також показує взаємовплив цих компонентів.

Вибачення трактуємо як мовленнєвий акт, обов'язковими компонентами якого виступають: (1) людина, яка заподіяла шкоду і виступає одночасно мовцем висловлення-вибачення; (2) постраждалий, якому було завдано шкоди, і який в типовому випадку є також адресатом вибачення; (3) власне заподіяна шкода [пор. 5: 43].

МА вибачення має завжди двох інтерактантів: мовця (адресанта) і слухача (адресата); ситуація вибачення передбачає зазвичай образу (кривду) зі сторони мовця по відношенню до слухача; адресантом вибачення здебільшого виступає сам кривдник; адресату відома малефактивна дія; мовець визнає свою провину за скоєний ним учинок, негативно оцінює свою дію, жалкує про неї; мовленнєвий акт вибачення є вираженням жалю з приводу власної неправильної поведінки; мовець сподівається, що слухач прийме його вибачення, та прагне гармонізації і відновлення балансу у стосунках зі слухачем. Ці параметри є умовою існування комунікативної ситуації вибачення.

У ситуації вибачення розрізняємо скоєну малефактивну дію та гіпотетичну. Важливу роль тут відіграє критерій часу: минуле – майбутнє – теперішнє. У випадку скоєної малефактивної дії адресант відчуває свою провину за заподіяну адресату шкоду та прагне отримати вибачення і відновити гармонію у стосунках зі слухачем.

У (1) прикладі мовець просить у адресата вибачення за те, що увійшов без дозволу та дзвінка. Тут мова йде про вже скоєну малефактивну дію:

(1) *«Entschuldigen Sie mich», sagte der Angeredete immer noch überrascht, «Sie schliefen und haben mein Kommen nicht gehört. Ich habe keine Klingel an der Haustüre gefunden.»* [6: 24-25]

У ситуації гіпотетичної малефактивної дії висловлення вибачення не має метою визнання своєї провини чи каяття. За допомогою такого висловлення мовець прагне уникнути негативної оцінки своїх дій, незважаючи на скоєння ним негативного вчинку [7: 49]. У цьому випадку ситуація вибачення базується на запобіганні появи почуття провини в адресанта у разі скоєння ним гіпотетичної малефактивної дії.

У (2) прикладі мовець (п. Місісіпі) почувається незручно та відчуває свою провину за те, що змушений сказати слухачеві (Анастасії) неприємну новину:

(2) *Wir sind einander wildfremd, gnädige Frau, und es tut mir aufrichtig leid, Ihrem gatten Ungünstiges nachsagen zu müssen, aber er hat Sie betrogen.* [8: 20]

Якщо мовець починає розмову вибаченням, то тут розрізняємо три можливі причини: 1) мовець намагається привернути до себе увагу; 2) водночас із вибаченням мовець здійснює малефактивну дію; 3) рівень увічливості мовця (мовець показує свої знання про дотримання загальних норм поведінки).

У (3) прикладі мовець просить вибачення за свою відвертість у розмові, здійснюючи одночасно малефактивну дію (називає свого співрозмовника дивною людиною) та показуючи свої знання ввічливої поведінки:

(3) *«Sie sind – verzeihen Sie meine Offenheit – ein merkwürdiger Mensch», sagt er. «Auch meiner verstorbenen Frau war vieles an Ihnen unverständlich. Gewiss: Auch sie hatte ihre Eigenheiten ...»* [9: 259].

Аналіз фактичного матеріалу дав змогу встановити, що МА вибачення зустрічається у наступних ситуаціях:

- ситуації, в яких мовець просить вибачення за скоєну в минулому малефактивну дію;
- ситуації, в яких мовець передбачає можливе порушення норм етикету в майбутньому;
- ситуації, в яких мовець висловлює вибачення, здійснюючи одночасно малефактивну дію (наприклад порушуючи приватний простір слухача своїми запитаннями чи проханнями).

Результати аналізу фактичного матеріалу показали, що ситуації вибачення, в основі яких перебуває скоена малефактивна дія, становлять 95%. Лише 5% становлять вибачення, які базуються на гіпотетичній малефактивній дії.

Враховуючи сказане вище, когнітивна модель комунікативної ситуації вибачення містить наступні компоненти: 1) щонайменше двох учасників комунікації (мовця і слухача); 2) малефактивну дію (реальна або потенційна); 3) комунікативну мету; 4) комунікативні обставини; 5) вербальне та/або невербальне втілення комунікативних намірів мовця.

Зазначені структурні компоненти ситуації вибачення перебувають у взаємозв'язку: 1) малефактивна дія зумовлює виникнення ситуації вибачення; 2) об'єм завданої шкоди спонукає адресанта до вибору певних засобів реалізації вибачення; 3) тяжкість скоеного вчинку здійснює вплив на адресата і визначає характер його реакції на висловлювання мовця; 4) комунікативні обставини впливають на перебіг спілкування між мовцем та слухачем; 5) мовець здійснює вплив на слухача, використовуючи вербальні та/або невербальні засоби реалізації вибачення; 6) адресат реагує на висловлювання мовця.

У прототипній ситуації вибачення людина, яка здійснила малефактивну дію, відчуває провину та каяття, що зумовлює формування у неї відповідного стану, який призводить до вербалізації мовної інтенції вибачення [10: 42].

За критерієм ситуації та мотиву, розрізняють метакомунікативні, конвенційні та суттєві вибачення: метакомунікативні вибачення стосуються порушень максим Кооперації Грайса; конвенційні – вживаються у разі порушення загальних правил поведінки чи ввічливості; суттєві – у разі порушення особистої сфери (напр. матеріальної) іншої особи чи заподіяння їй серйозної шкоди. Ратмайр Р. наголошує на тому, що інтерактант, який просить вибачення за порушення ним правил поведінки чи мовних норм, одночасно показує свою повагу по відношенню до адресата та ввічливість. На думку Ратмайр обсяг вибачення залежить від соціального статусу інтерактантів, дистанції між ними та від розміру завданої шкоди [7: 100-103].

Загалом, дистанція між комунікантами може бути різною. У таких ситуаціях вибачення, де адресат має нижчий статус, спостерігається вживання мовленнєвих стереотипів та неконвенційних засобів вираження вибачення (імплицитні, непрямі вибачення).

У (4) прикладі священик просить у парафіянки вибачення за те, що не може відпустити їй гріхів, оскільки повинен ще обміркувати її ситуацію:

(4) *«Ich kann Sie segnen – aber Sie müssen mir verzeihen, ich muss darüber nachdenken, vielleicht mich beraten mit einem Confrater»* [11: 84].

Натомість, у таких ситуаціях вибачення, де адресат має вищий соціальний статус, ніж мовець, спостерігається домінуюче вживання мовленнєвих стереотипів та офіційна тональність, наприклад:

(5) *Der Professor kam heraus. Ich stand auf. «Verdammt will ich sein, wenn ich noch einmal mit Ihnen fahre», sagte er zu Köster.*

«Entschuldigen Sie», sagte Köster; «es ist die Frau meines Freundes.» [12: 197].

На думку В.І. Карасика, що більша дистанція між учасниками спілкування, тим імовірніше використання розгорнутої схеми вибачення з наданням причин, визнанням від-

повідальності і – за певних обставин – обіцянкою поводитися краще. Пропозиція компенсувати шкоду нейтралізує статусну різницю [13: 76–77].

Малефактивна дія є невід’ємним компонентом комунікативної ситуації вибачення. Це вербальна або невербальна дія із здебільшого негативними наслідками, яка зумовлює факт виникнення ситуації вибачення. Важливим тут є розмір заподіяної шкоди. Так, при вибаченні за незначні помилки (наприклад неухважність) вживають ритуально-етикетні форми вираження вибачення, які характеризують мовця як увічливу людину, що знає правила етикету [5: 52]:

(6) «*Verzeihung*», sagte ich, «*öffnen Sie jetzt?*» [11: 31]

(7) «*Zwei Gulasch*», sagte ich und schob ihr zwei Mark zu. ...

«*Ich habe schon Gulasch gegessen*», sagte Fred.

«*Oh, verzeih*», sagte ich. [11: 106]

Якщо мовець завдав серйозної (моральної чи матеріальної) шкоди, тоді недостатньо просто вибачитися. Мовець у такій ситуації, зазвичай, експліцитно висловлює свій жаль з приводу скоєного ним учинку, визнає свою провину та обіцяє надалі не повторювати цієї помилки, наприклад:

(8) *Hallo, hier ist Block. Es tut mir leid, ich konnte gestern nicht ins Schwimmbad kommen. Vielleicht können wir uns aber heute treffen. Wenn Sie Lust und Zeit haben* [14: 201].

У комунікативній ситуації вибачення важливими є також комунікативні обставини, які впливають на мовленнєву поведінку учасників інтеракції [15].

Місце перебування співрозмовників з погляду офіційності/ неофіційності ситуації визначає стилістичну диференціацію мовних засобів вираження вибачення. Неофіційна ситуація спілкування характеризується, зазвичай, вживанням форми вибачення на «ти», наприклад:

(9) *Vittorio sah mich an. „Du hattest Dienst, das habe ich ganz vergessen. Entschuldige. Gehen wir.“* [16: 24-25].

В офіційній ситуації, натомість, мовець вибирає ввічливі та стилістично високі засоби вираження вибачення, наприклад:

(10) *Der Kellner schlurfte heran. «Entschuldigen Sie, mein Herr. Ich wusste nicht...»* [17: 124].

Підсумовуючи, можна визначити такі основні складові комунікативної ситуації вибачення: адресант, адресат, характер завданої шкоди та комунікативні обставини. Ці структурні компоненти перебувають у взаємозв’язку: вони впливають на виникнення ситуації вибачення та на вживання учасниками інтеракції тих чи інших мовних засобів для вираження комунікативної інтенції вибачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології: Навчальний посібник / Ф.С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 248 с.
2. Беликов В.И. Социолінгвістика / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 439 с.
3. Ахманова О.С. О психолінгвістике / О. С. Ахманова. – М.: МГУ, 1957. – 64 с.

4. *Формановская Н.И.* Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Рус. яз., 2002. – 216 с.
5. *Ратмайр Р.* Прагматика извинения: сравнительное исследование на материале русского языка и русской культуры / Р. Ратмайр. – М., 2003. – 272 с.
6. *Dürrenmatt F.* Der Richter und sein Henker / F. Dürrenmatt. – Zürich: Diogenes Verlag AG, 1986. – 181 S.
7. *Rathmayr R.* Pragmatik der Entschuldigungen: Vergleichende Untersuchung am Beispiel der russischen Sprache und Kultur / R. Rathmayr. – Köln; Weimar; Wien: Böhlau, 1996. – 243 S.
8. *Dürrenmatt F.* Die Ehe des Herrn Mississippi / F. Dürrenmatt. – Zürich: Diogenes Verlag AG, 1985. – 219 S.
9. *Wolf Chr.* Der geteilte Himmel / Chr. Wolf – Halle (Saale): Mitteldeutscher Verlag, 1971. – 270 S.
10. *Туфанова Юлия Валерьевна.* Коммуникативная ситуация извинения: когнитивно-прагматический подход: Дисс. ... канд. наук: 10.02.19 / Юлия Валерьевна Туфанова. – Иркутск, 2010. – 205 с.
11. *Böll H.* Und sagte kein einziges Wort / H. Böll. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1992. – 170 S.
12. *Remarque E.M.* Drei Kameraden / E.M. Remarque. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2000. – 398 S.
13. *Карасик В.И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2004. – 477 с.
14. *Timm U.* Johannisnacht / U. Timm. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1999. – 245 S.
15. *Стернин И.А.* Русское и финское коммуникативное поведение [Электронный ресурс] / И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во ВГТУ, 2000. – Режим доступа: <http://combehavior.narod.ru/RusFin/RusFin2000/Sternin1.htm>
16. *Grueber S.* Über Nacht / S. Grueber. – München: C.H. Beck, 2007. – 239 S.
17. *Remarque E.M.* Arc de Triomphe / E.M. Remarque. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1988. – 729 S.

А. Шумяцкая, ассистент

Львовский нац. ун-т имени Ивана Франко, Львов

КОММУНИКАТИВНАЯ СИТУАЦИЯ ИЗВИНЕНИЯ

Статья посвящена исследованию прагматической структуры и описанию составных коммуникативной ситуации извинения в современном немецком языке. Определены параметры, которые являются условием существования коммуникативной ситуации извинения.

Ключевые слова: коммуникативная ситуация извинения, интеракция, адресант, адресат, коммуникативные обстоятельства.

O. Shumiatska, assistant professor
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

COMMUNICATIVE SITUATION OF APOLOGY

The pragmatic structure is analyzed and the components of communicative situation of apology in modern German are singled out. The options that are a condition of the communicative situation of apology existence are outlined.

Key words: *communicative situation of apology, interaction, addresser, addressee, communicative circumstances.*